

Mcheta, Grúzia történelmi fővárosának építészeti öröksége

1. rész: Mcheta városa és Szveti-Choveli székesegyház

Szöveg és fotók: Dr. Tiderenczl Gábor (2014. november)



A város és a környező táj látképe Jvari magaslatáról

Grúzia tájait és sokszor leromlott állapotú, fejlődésre vagy helyreállításra váró településeit járva kitűnik az egykori történelmi főváros, **Mcheta** (*Mtskheta*, grúz írása: მცხეთა) rendezettsége, egységes építészeti kialakítása, magával ragadó városképe. A város Tbiliszitől 20 km-re északra helyezkedik el, gyönyörű táji környezetben, kihasználva a hegyek között a Mtkvári és Aragvi folyók találkozásánál kialakult csekély sík terület adottságait. Tbiliszi közelsége és a helyszín történelmi jelentősége miatt is különös gondot fordítanak a környezetre, így válhatott Mcheta amolyan „kirakatvárossá”.

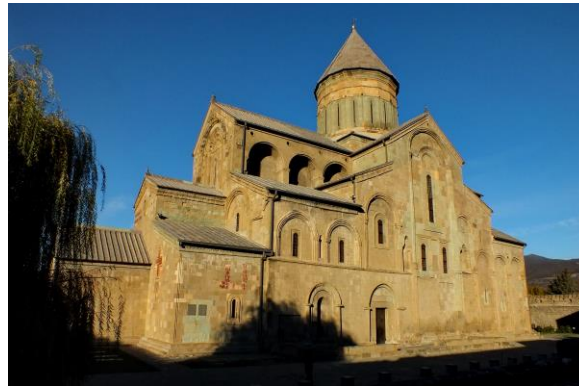
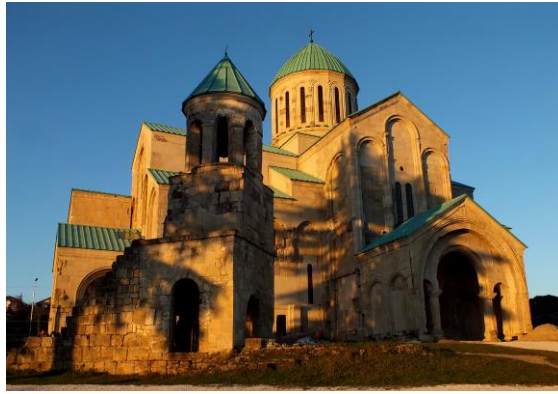
A város egyik szervezőpontja a XI. századi **Szveti-Choveli székesegyház**. A másik különös módon a város területén kívül esik: a folyók túlsó partján, a szemközti magaslat tetején pózol a grúz és az egyetemes építészettörténet fejlődésében is meghatározó, 6. századi Jvari, a **Kereszt temploma** (ld. 2. rész). 1994 óta mindkét együttes az UNESCO Világörökség része, 2009-től pedig veszélyeztetett világörökségi helyszín.



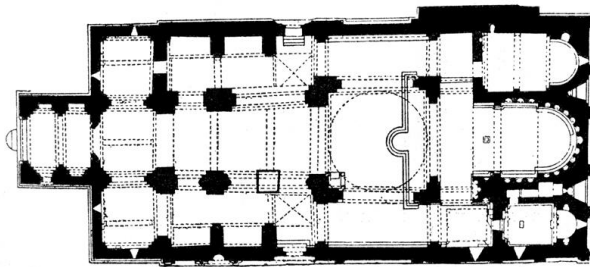
Szveti-Choveli székesegyház a város központjában és Jvari, a Kereszt temploma a szemközti magaslaton

Az i.e. 1000 körül már lakott Mcheta Grúzia egyik legrégebbi városa, jelenleg kb. 7400 lakosú kisváros. A hajdani fő kereskedelmi út mentén épült ki a környék legfontosabb kereskedő városaként, amit számos régészeti lelet és felirat igazol. Kr.e 3. század és Kr.u. 5. század között az Ibériai Királyság fővárosa volt, vízellátással, piaccal, kő házakkal és mint vallási központ, jelentős szentélyekkel. A kereszténység államvallássá tétele (Kr.u. 326) után a korábbi szentélyek helyén templomok épültek. Bár a főváros a 6. sz. elején a könnyebben védhető Tbilisi lett, Mcheta maradt a mai napig a grúz királyok koronázási és temetkezési helye, a katolikosz pátriárka székhelye, a grúz ortodox egyház központja.

A város a Szveti-Choveli (*Svetitskhoveli*) székesegyház erődített falai köré szerveződött. A jelenleg látható – nagyrészt XI. sz.-i – székesegyház építését meghatározták az ezredforduló történelmi viszonyai. Az iszlám uralom visszaszorítása után jelentősen megerősödött az ország. A hatalomra kerülő Bagrationi dinasztia uralkodói királyi székesegyházakat emeltek, melyek mintaadó típusa az új székhelyen, Kutaisziban 1003-ban felszentelt Főtemplom lett. Elrendezésének alapja a feltámadást hirdető kereszt alakú térforma. Az egyébként összetett térszervezet lényegében a hosszhasas bazilikák és a centrális, kupolanégyzetes templomok ötvözetéből alakult ki. Ennek a típusnak rokon változata (eredeti állapotában) az V. sz.-i bazilika helyén emelt XI. sz.-i székesegyház Mchetában. A templom építész mestere a homlokzati feliratok szerint Arsukidze volt.



A Bagrationi székesegyház (Kutaiszi) és a Szveti-Choveli székesegyház (Mcheta) külső déli nézetei



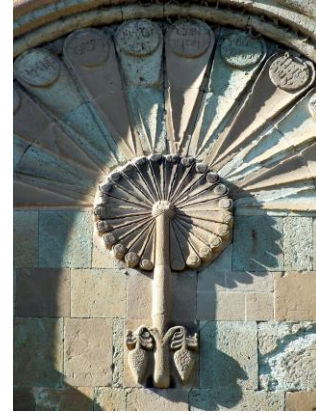
Szveti-Choveli székesegyház. Vázlatos alaprajz és metszet.

Grúziában a legendák úgy tartják, hogy a Szveti-Choveli székesegyház azon a helyen épült, ahol Krisztus ruhája van eltemetve. A ruhát Elias, egy mchetai zsidó ember vásárolta meg Jézus keresztre feszítésekor a Golgotán az egyik római katonától, általa került Mchetába. Elias lánytestvére, Szidónia megérintvén a szent tárgyat, belehalt az általa előidézett transzcendens érzelmekbe. A ruhát nem tudták kiszabadítani a szorításából, így vele együtt temették el. Később a sír fölött egy hatalmas libanoni cédrus növekedett. A hagyomány szerint a kereszténység felvételét Georgiában megalapozó legendás női szerzetes, Szent Nino kezdeményezésére építették III. Mirian király idején a sír fölé az első templomot. A templom hét alaposzlopát pedig abból a cédrusból faragták, ami a sírhely fölött nőtt. A hetedig oszlop azonban mágikus tulajdonságokkal rendelkezett, a „föld fölé emelkedett, fényt sugárzott szét és csodatévő folyadékkal mindenféle betegségeket gyógyított”. Innen származik a templom neve: Szveti (= oszlop) Choveli (= életadó). Az eseményt a templomban látható ikon örökítette meg.



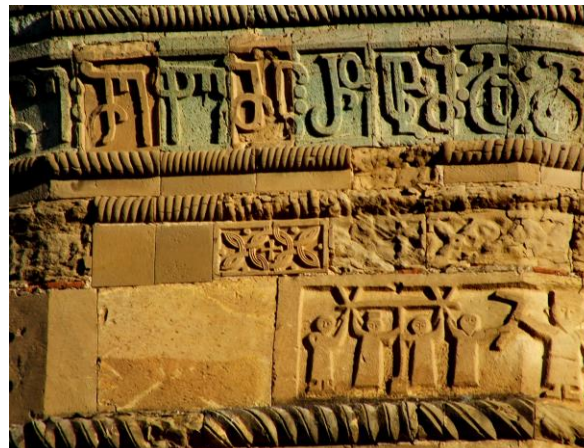
1. A kupolanégyzet belső tere. 2. Az „Életadó Oszlop” legenda ikonja. 3. A sír fölé emelt toronyépítmény (1678-88)

A templom belső tere rendezését, a kereszt hangsúlyos motívumát a külső is határozottan megmutatja. A homokkőből épült falak tömörségét az oszlopos-íves homlokzati rátét oldja. A keleti szentély hagyományos hármas tagozódását a homlokzaton – a Georgiában elterjedt módon – két fülkeszerű félkörös bemélyedés jelzi.



A keleti homlokzat és részlete: növényi ornamentika, 12 sugarú alakzat feliratokkal, az építész nevét is említve

Érdekes, hogy a vallási központ hogyan töltött be egyúttal védelmi szerepet. Ezt nem csak a templom körüli - szabályos négyszög alakban kiépült – vastag védőfalak igazolják, hanem azok a falak közti titkos járatok, illetve boltozatok feletti búvótérek is, melyek vész esetén mintegy 600 embernek tudtak menedéket nyújtani. A prospektusok nem írnak róla, de a helyszínen az idegenvezetők megmutatják, hogy az emiatt megvastagított falak járataiba hogyan lehetett az alig észrevehető nyílásokon bejutni, felhúzható létrák segítségével. A belső tér fontos látnivalói a XVII. század végén a szent ereklyét rejtő sír fölé emelt toronyépítmény, egy XV. sz.-ban beépült kápolna, ami a jeruzsálemi Szent Sír Templom jelképes modellje, a grúz királyok padlóba fektetett sírkövei (a sírhelyek nem pontosan alattuk fekszenek, az esetleges kifosztásukat ezáltal akadályozva), a pátriárka trónja, néhány XI. századi és számos XVI.-XVII. századi freskó, többek között egy nagyszabású zodiákus és apokalipszis jelenet ábrázolása.



A homlokzatokat, nyíláskereteket gazdag faragványok, keresztény és más szimbólumok díszítik. 1-2. Növényi ornamentika és életfa a nyugati oldalon, 3. Írásminta a kupola alatt, 4. Ablakkeretezés, szálló angyal és az ősi kultuszra utaló bikafejek a keleti homlokzaton, 5. Szőlő motívumos életfa, tigris, Szt. György stb. a déli oldalon, 6. Oromcsúcs dísz (templom modell)

Mcheta, Grúzia történelmi fővárosának építészeti öröksége

2. rész: Jvari, a Kereszt Temploma

Szöveg és fotók: Dr. Tiderenczl Gábor (2014. november)



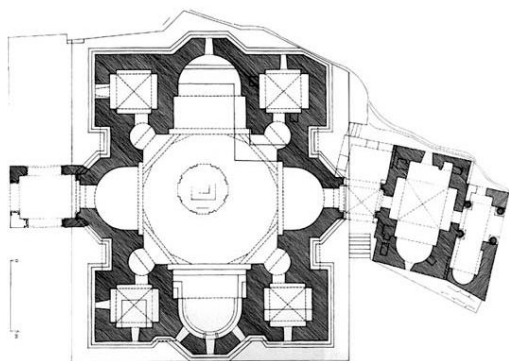
Jvari, a Kereszt Temploma. Látvány kelet felől.

Mcheta, a korabeli grúz főváros melletti magaslat ősi kultuszhely. III. Mirian király idején Szent Nino itt állította fel a 4. század elején azt a hatalmas fakeresztet, ami a perzsa hódítókkal szemben a kereszténység, mint új vallás eszméjét hirdette. Kr.u. 545 körül épült a kriptá feletti Martyrium, a „Kis Kereszt Templom” a helyszínen, ami jelentős zarándokhellyé vált. Mikor már a kis templom nem tudta a zarándokok sokaságát befogadni, 578-604 között a „csodatevő” kereszt köré épült fel a „Nagy Templom”, azaz Jvari, a Kereszt Temploma, Grúzia legjelentősebb centrális építészeti emléke. A kereszt nyolcszög alakú alapzata ma is látható.

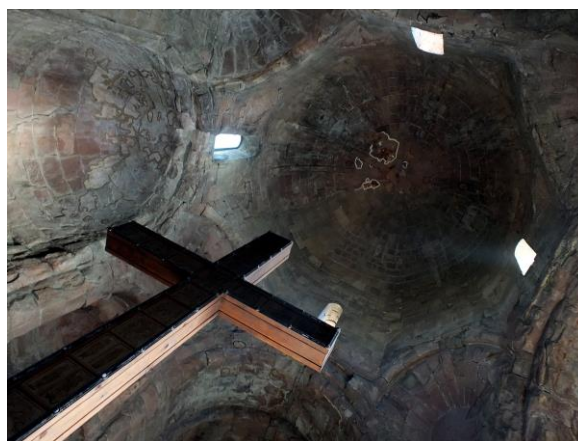
Jvari, a Kereszt Templomát I. Sztepanosz Patrikiosz, Kartli hercege alapította. A fejedelmi család tagjait homlokzati domborművek ábrázolják, illetve az építetők feliratok is utalnak: Sztepanosz, Demetre és Adarnasze nevét említik. A templom elrendezése az örményországi *vagharshapati Szt. Hripsime* templomával rokon, ami viszont feltehetően valamivel később, 618-ban épült. A hosszaházas kora keresztény bazilikák építési korszaka után – főként a szerzetesi építészetben – vált jellemzővé a centrális kegyhelyek emelése, ami a VI. századtól Georgiában és Arméniával lényegében egyidőben terjedt el.

A Kereszt templomában az elrendezés középpontja egy - kupolával koronázott - lesarkított négyszög középpontú tér, a négy oldalon félköríves apszisokkal bővítve (tetraconchás rendszer). A sarkokon az átlók irányában $\frac{3}{4}$ körívű fülkék, és azokból tovább keresztboltozatos sarokkápolnák (sekrestyék) nyílnak. A „négyapszisos négyfülkés tér” (mely feltalálásának elsőbbségét a mai napig vitatják a grúzok és az örmények) a sarokkápolnákkal így tulajdonképpen 9 térrészre tagolódik, ami így a bizánci építészetben meghatározó ún. „kilenc osztású tér” egyik előzményének is tekinthető. A lent négyszögű központi tér a kupola felé a felfalazásnál (a tamburon) nyolcszögűvé vált, és ezt zárja le a félgömb kupola. Az egyes térrészek - a központi tér, a negyedgömb-kupolás apszisok, a nyolcszögű tamburba átvezető hevederes boltfülkék, a tambur és kupola - közötti térkapcsolat folytonos, nincsenek egymás alá rendelt, vagy egymás mellett sorakozó terek.

A lent négyszögű térből felfelé nyolcszögű alakuló és félgömbbel záródó kupolatér szimbolikus tartalma is fontos. A számisztikában a négyes szám az anyagi világhoz, a nyolcas a keletkezéshez, újjászületéshez, feltámadáshoz kapcsolódott, a kör és a félgömb pedig a teljesség formájával a mennyei világot jelenítette meg. A templom a feltámadás eszméjét hirdeti, illetve a földi és a mennyei szférák összefüggéseit bemutató korai keresztény művészet világképét idézi, ahol maga az épület is a föld és a menny szimbóluma volt.



Jvari, a Kereszt Temploma. Alaprajz.

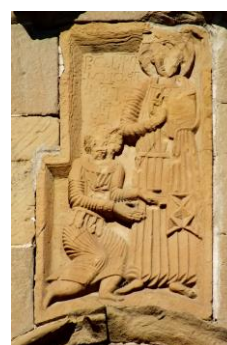


A kupolatér belső nézete az eredeti kereszt helyét mutató fakeresztrel.

Az építészet fejlődésében nemcsak a belső tér alakítása, hanem a külső tömeg kezelése, a belső teret kivetítő tagolása, szoborszerű formálása terén is új irányt jelölt ki a Kereszt Temploma. Dr. Szentkirályi Zoltán „Az építészet világtörténete” c. könyvében az örményországi Achtamar krónikásának szavait idézi és vonatkoztatja rá: „a tér egyetlen lendülettel emelkedik a fülkék öblétől a kupoláig”. A külső tekintetében pedig így ír: *A formálásnak ugyanaz a biztos, racionális fegyvelme hat a külsőben is. A négy sarkon a „sekrestyék tömbje, tőlük mély árkádívvel elválasztva az apszisok tömbje, középen a főtér négyszöghasábjá, azon a nyolcszögű tambur és az ívelő kupola híven kirajzolja a tér struktúráját. A tömeg nem szolgálai következménye a belsőnek, mint Bizáncban, s nem is sommássá leegyszerűsített befoglaló forma, mint Arméniában, hanem az interieur egyenrangú megfelelője. Önmagában is gondosan kiértelt, dinamikus egyensúlyban tartott térbeli alakzat – a templomot méltón bemutató, az indokoltságával meggyőző „épületszobor”.*

A Kereszt temploma ugyanakkor az első templom Georgiában, ahol a homlokzati domborművek is jelentős szerepet kapnak. A homlokzatokon az építetőköt ábrázoló reliefeken kívül jelentős Krisztus Mennybemenetele, István vértanú és Kobul hadvezér ábrázolása a déli oldalon, a „Kereszt felmagasztalása a déli kapuzat feletti timpanonon, valamint feltehetően az építész saját képmása a kupola alatt a tamburon (dobon). A faragványokon hellenisztikus és perzsa Szasszanida hatás fedezhető fel. A külső összképhez hozzátartoznak még az együttes köré a középkorban épített erődített falak és kapu maradványai.

Az épületet gondosan kialakított kváderfalazat (belső terméskő mag, kívül faragott kő burkolat) fogja egységbe. A templom összképe szerkezeti, erőtani szempontból is a stabilitást, határozott erőt, örökkévalóságot sugározza. A Kereszt Templomának elrendezése és formája számos templom mintája lett Grúziában. Az épületkomplexum ma is fontos zarándokhely, az egykori kereszt maradványai és helyszíne miatt.



A Kereszt templomának déli oldala és a „Kereszt felmagasztalása” dombormű a kapu ívében, István vértanú és Kobul.

Konklúzió: Az építés mindig durva beavatkozás a természet rendjébe. Valamit elvesz a Földtől, és ezért valamit vissza is kellene adnia a Földnek. A Kereszt temploma éppen ezt teszi: harmonikus illeszkedésével nagyvonalúan a táj részévé válik, vele egybeolvad, ahogy a folyók is egybefolynak alatta. Megjelenésével határozottan emeli a táj minőségét. A természeti környezethez való viszonya az ókori görög építészet szellemiségét idézi. Szimbolikája, üzenete örök érvényű, napjainkban és a jövőben is különösen fontos. A templom tökéletes elhelyezése a természettel való egyensúly jelentőségére is felhívja a figyelmet, míg az álló emberre szabott centrális belső tér és az azzal egyenrangú külső forma az anyagi és anyagiasság létbe süllyedő ember számára jelöli ki a kiegyenesedés, felfelé tekintés, felemelkedés útját. A Kereszt temploma így nem csak a múlt öröksége, hanem a jövő temploma is lehet.



A Kereszt Temploma kora reggel sziluettként köszön a városra, a nap végén pedig a még a lenyugvó nap utolsó fénye által is megvilágítva sugározza a Kereszt eszmeiségét hirdető örök érvényű üzenetét a város felé.

Irodalom:

- Tompos Erzsébet. Az építészet története Középkor. A bizánci és az iszlám építészet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989.
- Szentkirályi Zoltán. Az építészet világtörténete. Második kötet. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1980.
- Wikipedia és egyéb Internet források
- Helyszíni prospektusok, feliratok, táblák, szóbeli ismertetések.